

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

som jag inledningsvis föreslog, vill benämna det en strävan mot en teoretisk poetik eller ge det ett annat namn, så låter det sig konstateras att det är en innovativ kvalitet som vida överskrider den vetenskapliga studiens konventionella ramar – och fordringar. Det är en språkstil som i hög grad rymmer en egen tankestil.

Ett exempel kan räcka för att illustrera detta, taget från avhandlingens näst sista sida, där Freja Rudels sammanfattar sina resultat genom att tala om ansiktets betydelse i Enquists författarskap: "Genom ansiktet går en ränna. Det balanserar på gränsen mellan mänsklighet och omänsklighet och det bär på en berättelse om berättandet, som begränsning och möjlighet" (239).

Spårandet av denna "berättelse om berättandet" leder, som framgått, avhandlingsförfattaren till okonventionella, eller åtminstone oväntade, teoretiska perspektiv. Sammantaget bidrar de till att sätta Enquists romaner i förbindelse med ett större nutida och historiskt (och inte bara litteraturhistoriskt eller litteraturvetenskapligt) samtal om människans vara och plats i existensen.

Eller om vi väljer att tala med Enquist: det finns alltid en fågel som lyfter i dimman och hur vi värde- rar synen av den förklarar något om vilka vi är och på vilken plats i rummet vi står. Freja Rudels släpper aldrig den fågeln ur sikte. Från min plats i det akademiska rummet är det en blickriktning som har både bärighet och höjd.

Annelie Bränström Öhman

Daniela Silén, *Rolldiktens jag. Aspekter på svenskspråkiga rolldikter från Bellman till Runeberg*. Nordica Helsingiensia 49, Helsingfors universitet. Helsingfors 2017.

Den svenskspråkiga rolldikten har hittills endast i begränsad utsträckning uppmärksammats av litteraturforskarna. Daniela Siléns doktorsavhandling *Rolldiktens jag. Aspekter på svenskspråkiga rolldikter från Bellman till Runeberg* söker fylla denna lucka. Sedan romantiken har, enligt avhandlingsförfattaren, den dominerande lyriska poesin fokuserat personliga känslor. Rolldikten konfronterar tvärtom läsaren med ett poetiskt "jag" annorlunda än diktarens.

Hur konstrueras detta rolldiktens talande "jag"? Vilken funktion har rolldikten? Hur ser skillnaden ut mellan diktens retoriska och dess mimetiska jag?

Vilka drag bibehålls och vilka förändras när klassicismen övergår till romantik? Utifrån dessa frågeställningar inleder Daniela Silén sitt arbete. Hon söker i synnerhet genom stilfiguren *sermocinatio*, vilken enligt Cicero innebär att man lägger orden i en fiktiv persons mun och avpassar dem efter vederbörandes ställning, göra reda för rolldiktens retoriska aspekter.

Daniela Siléns avhandling söker dels studera rolldikten som fenomen, dels fokusera och problematisera dess jag. Detta sker genom ett antal närläsningar och analyser av valda svenskspråkiga dikter av Carl Michael Bellman, Johan Henric Kellgren, Anna Maria Lenngren, Frans Michael Franzén, Erik Gustaf Geijer, Julia Nyberg (Euphrosyne), Carl Jonas Love Almqvist, Wilhelm von Braun och Johan Ludvig Runeberg. Metodikens kan beskrivas som närläsning med särskild uppmärksamhet på distinktionen mellan mimetiskt och retoriskt jag (18). Vid sidan av det jag som formulerar dikten antas således existensen också av ett fiktivt jag som lever inom diktens verklighet. Talaren i de rolldikter Silén undersöker är enligt henne representant för en större grupp. Hennes slutsatser är att rolldiktens mening skapas just av konflikten mellan det retoriska och det mimetiska jaget.

Distinktionen mimetisk/retorisk är naturligtvis viktig och uppmärksammas i synnerhet i internationell prosadiskussion; manuskripten till Franz Kafkas *Slottet* visar exempelvis hur författaren bytt pronomen från *ich* till *er* under manuskriptarbetet, varvid effekten blir annorlunda.

Min främsta invändning mot avhandlingen riktar således inte mot metoden, utan mot själva fenomenet *rolldikt*. Att rolldikt är ett modus, ett utsä-gessätt, är uppenbart: exempelvis inleder Pär Lagerkvist *Dvärgen* med meningen "Jag är tjugosex tum lång" och ingen tvekan råder om att det är huvudpersonen, dvärgen själv, inte den biografiska personen Pär Lagerkvist, som talar. Problemet är att avhandlingsförfattaren vill betrakta rolldikten som "en enhetlig diktgenre". Problemet blir inte mindre genom att avhandlingsförfattaren diskuterar huruvida *alla* dikter skulle kunna uppfattas som rolldikter (15), eller att rolldikten skulle kunna vara självbiografisk (28). De argument som framförs för att rolldikten skulle utgöra en genre synes mig knappast hållbara och de rolldikter som analyseras har förvisso egenskaper gemensamma, men de bildar ingen *tradition*, vilket generer av typen sonett eller epyllion gör. En möjlighet hade varit att bättre utnyttja det så uppenbara förhållandet till romersk

och grekisk diktning hos 1700-talsförfattarna. Termer som *ethopoeia*, *sermocinatio* och *prosopoeia* nämns, men skalder som Horatius och Catullus lyser dessvärre med sin frånvaro i boken. Vad gäller begreppet *prosopoeia* väljer avhandlingsförfattaren tyvärr att inte utnyttja Paul de Mans återaktualisering av termen.

Avhandlingsförfattaren gör ytterligare en distinktion – mellan rolldikt och maskdikt (19). Hon menar att det mimetiska jaget i en maskdikt snarast kan uppfattas som en förlängning av det retoriska jaget, medan det i en rolldikt uttrycker åsikter avvikande från det retoriska jagets. Problemet är att en dylik distinktion blir ohållbar i praktiken, eftersom vår *tolkning* skulle föregå genrebestämningen om vi accepterade den.

Problematiskt är också avhandlingsförfattarens egen positionering. I inledningen beskriver hon två positioner: a) den litterära karaktären är produkten av ett hantverk, b) den litterära karaktären är en entitet med mänskliga dimensioner (14). Sedan säger hon sig stå mitt emellan positionerna. Hur är detta möjligt? Antingen måste bilden av en pipa uppfattas som en bild av en pipa *eller* som en pipa – inte något mitt emellan? En liknande vaghet finns i resonemanget om diktjaget och Jonathan Culler (15). Ett märkligt påstående är att innehållet skulle vara av "underordnad betydelse" (25) vid *sermocinatio* – jag har svårt att föreställa mig att innehåll kan vara underordnat annat än i ordlekar, ramsor etc. Förvirrande är också diskussionen huruvida "verkligheten" skulle vara viktigare än det mimetiska jaget (26). Hur avgör vi detta?

Avhandlingens första kapitel innehåller en rad problematiska påståenden. Bilden av jaget i romantikens texter hävdas "omhöljas av mystik" (13) – tvärtom är ju författare som Wordsworth skarpa analytiker av jaget. Det antyds vidare att romantiken skulle hävda att det funnes ett "sant jag". Tvärtom framvisar de romantiska skalderna, i synnerhet i Schlegeltraditionen, jagets kluvenhet. I slutet av avhandlingen antyds att synen på konsten som en steg till himmelen skulle vara specifikt romantisk (172). Så är icke fallet; den har sina rötter i en betydligt äldre världsbild. Vidare hävdas att en litterär karaktär måste vara försedd med "mänskliga egenskaper" (14) för att bli meningsfull – en sådan inskränkning ifrågasätter de flesta litterära verk som inte tillhör olika typer av realism eller naturalism.

Vissa resonemang borde ha utvecklats, exempelvis ett givande uppslag om Quintilianus (27). Det är mycket möjligt att Gudmar Hasselbergs avhand-

ling *Realistisk lyrik. Studier i svensk versdiktning från Bellman till Talis Qualis* (1923) skulle kunna göras relevant i sammanhanget, men här lyckas inte avhandlingsförfattaren integrera den i argumentationen.

Omsorgen om korrekt återgivande av forskning är tydlig, men ibland blir resonemanget eliptiskt. Det gäller till exempel när Gunlög Kolbe i sin Lenngrenanalys hävdas bortse från den retoriska nivån (31). Siléns eget tidigare referat stöder knappast hennes påstående. Stilen diskuterar vilka funktioner som skall tillskrivas en pastoral och vilka som skall tillskrivas en rolldikt (31) – saken är den att genrebestämningarna inte riktigt ligger på samma nivå. En pastoral *kan*, men *behöver* inte, vara en rolldikt. Ibland kan man ifrågasätta att vissa forskare behandlats överhuvudtaget, som Ansgar Nünning (41); möjligen kan det röra sig om reminiscenser från tidigare versioner av avhandlingen – det skulle helt enkelt kunna förhålla sig så att avhandlingsförfattarens sax klippt bort den integration i sammanhanget som vore önskvärd när ett vetenskapligt verk behandlas.

Man kan naturligtvis märka ord i varje bok; pronominet "hen" må stöta somliga läsare av en text som handlar om 1700-tal, men allvarligare är otydliga ord som "ambivalent", till och med på två rader i sträck på sidan 36 – man frågar sig: "ambivalent" mellan vad?

När vi sedan, från och med kapitlet "Rolldiktens byggstenar" (45 ff.), rör oss i det poetiska materialet blir det lättare att följa avhandlingsförfattarens resonemang. Uppenbar är lyhördheten inför de svenska 1700- och 1800-talsförfattarnas språk. Urvalet är mycket smalt, men detta kan naturligtvis kompenseras av djupanalys. I mitt tycke är det emellertid olämpligt att inleda med Wilhelm von Brauns "Gradpasseraren", eftersom dikten dels är sen, dels knappast äger samma kvalitet som de övriga dikterna. (Braun anses av många vara en så kallad pekoralist.) Dessutom är citatet rumpugget; de viktiga raderna med själva poängen om diktjagets kusin Adelaide är borta. Beteckningen av framställningen i denna dikt som "verklighetstrogen" är också svår att acceptera (det rör sig ju om en karikatyr).

Självklara i sammanhanget är däremot Kellgren och Anna Maria Lenngren, men passagen om Robert Browning på sidan 50 är åter ett exempel på bristande integration. Det är emellertid besynnerligt att det hävdas att fokus i Kellgrens "Mina löjen" skulle ligga i att beskriva adeln (54); gisslandet av

samtida intellektuella är mera bitskt. Det är också svårt att följa avhandlingsförfattarens distinktion mellan subjektivitet och objektivitet i sammanhanget (Kellgren skulle vara subjektiv och Anna Maria Lenngren objektiv, enligt Silén).

I samband med piketspelet i en Braundikt aktualiseras ett problem i avhandlingen, än mer uppenbart i diskussionen av Lenngrens dikter. Om avhandlingsförfattaren studerat nykritikens klassiker William Empson och Cleanth Brooks, hade hon sett att tvetydighet (*ambiguity*) kan utgöra ett kvalitetskriterium. Det handlar inte om att ett piketspel betyder det ena eller det andra; det intressanta är att formuleringen samtidigt kan betyda *både* det ena och det andra (jämför Shakespeares sonetter). Det vore dags att äntligen förpassa diskussionen huruvida Anna Maria Lenngrens "Några ord till min k. Dotter" är ironisk eller inte till historien. Anna Maria Lenngren kan ju inte längre tillfrågas och hennes svar vore kanske inte lika intressant som det faktum att hon skapat dikter som kan innehålla tvetydig innebörd. Dekonstruktionen har förmått oss att flytta blicken från *vad* en dikt betyder till *hur* dikten skapar betydelse. Vi kommer inte särskilt mycket längre om vi, som avhandlingsförfattaren föreslår, separerar betydelsenivåer (137). Något liknande gäller givetvis dikten "Rosalie" och det mimetiska jagets trovärdighet (78). Just oavgörbarheten kan ses som diktens poäng (86). I detta sammanhang skall dock betonas att avhandlingsförfattarens diskussioner av Lenngrenstexter tillhör avhandlingens bästa avsnitt.

Avhandlingen innehåller inte särskilt mycket samhällsanalys, beroende på själva ämnet. Men man förvånas när avhandlingsförfattaren påstår att somliga "hade ett egenintresse av att de lägre klasserna hölls i schack" (82) i 1700-talets Sverige.

Resonemanget förefaller kanske inte helt oriktigt, men gravt förenklat. Frågan huruvida hustavlan skall uppfattas som hierarki eller arbetsfördelning kan också diskuteras (83). Påståendet att svenska arméns insatser under Finska kriget inte skulle ha imponerat på någon torde kunna betecknas som en lapsus; vi har ju trots allt *Fänrik Ståls Sägner*. I följande kapitel betecknas kvinnan i "Några ord till min k. Dotter" som "typisk borgerlig" (147), vilket också ter sig förenklat.

Erik Gustaf Geijer är ytterligare ett relevant namn i sammanhanget. Avhandlingens plötsliga förkärlek för diagram på sidan 92 och sidan 110 förvånar dock, då den inte leder särskilt långt. Geijer har själv inte gjort analysen lättare genom en nå-

got besynnerlig tes om överbefolkning, som nog borde ha vederlagts (93). Vad gäller Geijer diskuterar avhandlingsförfattaren inte den genrehistoria som ofta kunde ha fördjupat resonemanget. "Odalbonden" ansluter till en lång tradition med ett tydligt exempel i Vergili *Georgica*. Även "Vikingen" kunde med fruktbart resultat ha infogats i en tradition. Återskapandet av svensk nationalkaraktär och krav på hämnd mot Ryssland är högaktuellt vad gäller versionerna av Esaias Tegnér's "Svea", men är detta relevant vad gäller den Geijerdikt som analyseras i avhandlingen? I samband med "Vikingen" kommer avhandlingsförfattaren in på ironibegreppet (101). Också här har en internationell diskussion förts som kunde ha utnyttjats i avhandlingen.

I kapitlet "Rolldiktens funktion" finner vi ytterligare belägg för en viss underlåtenhet att definiera. Det gäller exempelvis idyllbegreppet (107) och i samband med diskussionen av Euphrosynes "Vallgossen" (117). Vad gäller sambandet mellan "Vallgossen" och realismens intåg ställer jag mig frågande, icke minst av dateringsskäl. Om det nu är så att jorden är "opåverkad av väder och vind" (111) enligt en viss dikt finnes ju anledning till reflexion över en dylik bisarr åsikt. När odalbondens värld beskrivs som "enkel och dygdig", kunde en utblick mot 1700-talets dygdebegrepp ha skett. Termen "konkretism" bör nog undvikas vad gäller Bellmans "Opp Amaryllis"; den för nämligen tankarna till en riktning i synnerhet inom konsten på 1960-talet. Sist i kapitlet finner vi åter en outnyttjad möjlighet i avhandlingen, nämligen att diskutera läsarens roll utifrån modern litteraturteori.

I kapitlet "Rolldiktens problematiska jag" är i synnerhet Almqvisttolkningen nödvändig att ifrågasätta. Hans "Songs" är ju, som Gunilla Hermansson med flera påpekat, inramade dikter. Dels finns utförliga scenbeskrivningar (vilket tydligt framgår i avhandlingen, 173), dels ingår de som en volym i *Törnrosens Bok*. Redan detta borde utgöra en varning för att aktualisera "Den lyssnande Maria" i samband med rolldikten – avhandlingsförfattaren förklarar till och med själv att dikten *inte* är en rolldikt (170). Att i detalj gå in på Siléns Almqvistsyn skulle här föra för långt; det må räcka med att tankarna om "poetens jaglöshet" (174) kraftigt motsäges av *Skaldens Natt*, där ju just jagets bundenhet vid skaldens nödvändiga distans framgår.

Mycket vanskelig ter sig diskussionen av "rund karaktär" i samband med Runebergs "Den försmådda" (197). E.M. Forsters begrepp torde vara svårt att applicera på lyrik över huvud taget.

Slutligen förvånar aktualiserandet av genusfrågor i samband med rolldikten (184). Det som sägs om kvinnor och eventuella manliga objekt torde gälla Runebergs jaguppgivande fiktiva karaktärer i vissa dikter (199), men knappast några andra, ja kanske inte ens alla Runebergs kvinnor (jämför Lotta Svärd). Det är inte kvinnan som får röst hos Runeberg, utan möjligen hans föreställning om kvinnan. Det torde vara förhastat att påstå att den finlandssvenske nationalskalden skulle skapa kvinnliga subjekt (201) – åtminstone om vi med kvinnliga subjekt menar det som Edith Södergran långt senare lyckas konstruera.

Daniela Siléns doktorsavhandling skulle, som framgått av det ovanstående, ha tjänat på en historisk fördjupning och uppärbetning av relationerna till romerska och grekiska klassiker. På avhandlingens sista sidor hade det varit på sin plats med några slutsynpunkter på rolldikt och centrallyrik. Avhandlingen hade också vunnit på ett beaktande av de senaste decenniernas litteraturteori och dess diskussioner av ironi, läsarperspektiv, prosopopeia, genre och icke minst Shoshana Felmans med flera framhävande av att det viktiga är *hur* dikt betyder, inte *vad* den betyder. En viss rensning av material, framför allt vad gäller 1800-tal, hade också varit av godo.

Doktorsavhandlingens värde ligger främst i dess lyhörda analyser av svenska 1700-talssdikter, exempelvis uppmärksammandet av de hierarkiska nivåerna i Anna Maria Lenngrens "Till Rosalie". Avhandlingens tes om rolldikten som genre må vackla, men den vittnar om intellektuell energi och vilja till vetenskaplig debatt. Det är självfallet också den doktorsavhandling som faktiskt föreligger som skall bedömas, och inte den avhandling som *kunde* ha föreläggat. Jag återoppar därför den svenske 1700-talsförfattaren Thomas Thorilds tredje lag i *En Critic öfver Criticer*, nämligen "Ingenting göres för sina fels skuld, utan för sitt värdes skuld", när jag avger mitt slutomdöme av Daniela Siléns doktorsavhandling.

Roland Lysell

Evelina Stenbeck, *Poesi som politik. Aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad*. Lunds universitet. Ellerströms. Lund 2017.

Evelina Stenbecks undersökning av Johannes Anyurus och Athena Farrokhzads rörelser på den svenska poetiska, mediala och politiska scenen är

oupphörligt intressant. Inte minst för att detta är något så ovanligt som en samtidshistorisk analys av sambanden och interaktionerna mellan händelse, författare, verk och publik i ett nytt litterärt och medialt landskap, där synen på den här relationen snabbt och radikalt har förändrats. Mer kunskap kring detta underutforskade område är både välbehövligt och efterfrågat. Som alla goda avhandlingar väcker även Stenbecks en mängd spännande frågor. Efter ett referat av avhandlingen, en kortare diskussion kring definitioner och urval och några övergripande kommentarer kring själva analyserna kommer den här granskningen framför allt att beröra två huvudproblem. Det första kretsar kring frågan om vem eller vad som agerar i den aktivistiska poesin, och det andra rör alternativa perspektiv med andra möjliga slutsatser, framför allt i fråga om synen på identitet och språk hos Johannes Anyuru.

Evelina Stenbecks avhandling *Poesi som politik. Aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad* omfattar 294 sidor. Dessa fördelas på sex kapitel, omgivna av innehållsförteckning, sammanfattning, noter och källförteckning. Första kapitlet presenterar syfte, tidigare forskning och teori- och metod, medan det avslutande kapitlet sex sammanfattar iakttagelser och rön, samt jämför de båda behandlade författarnas poetiska och politiska strategier. Däremellan återfinns fyra analyskapitel organiserade parvis, där det första behandlar förutsättningarna för en performativ poetik i respektive författares debut, i kapitel två Anyurus *Det är bara gudarna som är nya* (2003) och i kapitel fyra Farrokhzads *Vitsvit* (2013). Dessa kapitel undersöker strategier för att skapa intryck av närvaro, autenticitet, förkroppsligande och händelse, i själva texterna. I kapitel tre och fem följs linjen mot en mer handlingsbaserad poetik som också går utanför bokpärmar, först utifrån Anyurus bloggsamling eller rapportbok *En civilisation utan båtar* (utgiven 2011), ett par dikter och ett debattinlägg, därefter med utgångspunkt i Farrokhzads avsnitt av *Sommar i Pt* 2014 och efterföljande reaktioner i olika media.

Kapitel ett, "Poesins verkanskraft" (9–44), tar avstamp i Athena Farrokhzads dikt "No pasaràn", publicerad i *Sydsvenskan* den 16 mars 2014, veckan efter en mångtusenhövdad antifascistisk demonstration i Malmö. Diktens upprepande uppmaning "Säg något", utvecklas till en indirekt vädjan även till läsaren att handla, att *göra* något. I centrum för Evelina Stenbecks avhandling står det komplice-